

פארק נאות קדומים

טבע • תנ"ך • תרבות

כמו צמח בר

צמחי בר בארץ ישראל - שימור אקלום ותרבות

**יום עיון בשיתוף הגן הבוטני במלאת עשור ללכתו של נגה הראובני -
מייסד נאות קדומים
תשע"ח - 2018**

אודות המרצים ותקצירי הרצאות

ד"ר עינב מייזליש גתי** - זרעים כמפתח לשימור צמחיית הבר בישראל

טיפוח קוים חדשים לחקלאות בתקופה של שינויי אקלים כה קיצוני הינו אתגר המצריך שימת לב לפרטים אשר נוגעים מעבר לטיבו, כמותו ואיכותו של היבול. על המטפח כיום, לשים דגש על עמידות היבול לטמפרטורות קיצוניות, על יכולת היבול להתמודד עם משטרי גשם קצרים ואינטנסיביים וכן עם מחלות המתגברות ומשתנות באקלים הדינמי אותו אנו חווים.

מבין מקורות המגוון הגנטי הזמינים להעשרת הגידולים התרבותיים, צמחי הבר והמורשת (landraces), אוצרים בתוכם שונות גנטית רבה העשויה לעזור ולשפר את הצורך באדפטציות להתמודדות עם אתגרי הקידמה. מגוון מיני הצומח בישראל הוא מהעשירים בעולם, אזורנו מוכר כמרכז של שונות גנטית והוא מאופיין בנוכחות גבוהה של קרובי בר של צמחי תרבות כגון: דגניים (חיטה, שעורה, שיבולת שועל), קטניות (אפונה, עדשים, חימצה-חומוס), עצי פרי (שזיף, אגס, תאנה), ירקות (שום, גזר, כרוב), צמחי ריח (מרווה, שומר, אזוב) וצמחי תעשייה ומרעה (פשתה, תלתן ואספסת).

בנק הגנים הישראלי שבמנהל המחקר החקלאי, הינו מרכז לאומי לשימור המאגרים הגנטיים של צמחית האזור לטובת פיתוח בהווה ובעתיד ואמון על האיסוף והשמירה של צמחיית הבר קרובת התרבות וזרעי המורשת ומקיים אוסף הולך וגדל של זרעים מבתי גידול ברחבי הארץ. אוסף זה, ראוי שישמש כעתודה גנטית עבור חוקרים בארץ ומחוצה לה לטיפול זנים העומדים באתגרי המחר.

** ד"ר עינב מייזליש גתי, מנהלת בנק הגנים הישראלי במנהל המחקר החקלאי-מכון וולקני.

עוסקת בשימור הצומח הישראלי כעתודה לדורות הבאים ולמחקר חקלאי ואקולוגי וכן במחקר השיקום האקולוגי של צמחים בסכנת הכחדה ואזורים שעברו קטסטרופות אקולוגיות.

ד"ר אורי פרגמן-ספיר** - צמחי בר חדשים וישנים בגן הנוי, הישגים ואתגרים

צמחיית ישראל עשירה מאד ומאות מינים ממנה מתאימים לשילוב בגן הנוי. האמונה שצמחי בר עמידים לתנאים המקומיים ולכן יהיו צמחי נוי מוצלחים ומקיימים שגויה. בהרצאה ינתנו דוגמאות מקבוצות שונות של צמחים שנוסו בעבר וגם של צמחים בר חדשים שתורבתו בשנים

האחרונות בגן הבוטני בגבעת רם ונמצאו מוצלחים. ינתן דגש לסוגי הגינות ולקבוצות הצמחים המתאימים להן.

** ד"ר אורי פרגמן-ספיר, המנהל המדעי של אתר צמחיית ישראל ברשת החל מ-2016 והמנהל המדעי של [הגן הבוטני האוניברסיטאי](#) בגבעת רם, ירושלים. ד"ר פרגמן-ספיר מתמחה בצמחיית הים התיכון ומערב אסיה ומומחה לגיאופיטים, שמירת טבע וגינון מקיים. תלמידים של הפרופסורים אבי שמידע, חיים קיגל ואבינועם דנין. מלמד באוניברסיטה העברית ובגן הבוטני. מחבר הספרים: צמחים מוגנים בישראל, הספר האדום - צמחים בסכנת הכחדה בישראל, פרחי עין גדי וחוף ים המלח, ישראל יפה בירוק Flower of the Eastern Mediterranean, Flowers of the Transcaucasus, Green Armenia, וועוד.
אורי מורה דרך מוסמד, מוביל השתלמויות בוטניות מקצועיות בארץ, בארצות הים-התיכון ובקווקז, וגם צלם נלהב. ליצירת קשר עם אורי fragman@botanic.co.il:

פרופ' אמוץ דפני** - על שירה ופרחים - מבט אישי

מְחֹה לְפָרְחֵי נְעוּרֵי
מְרוֹה מְצוּיָה חֶפְזָה
לְהַבְשִׁיל זְרָעֶיךָ
טָרֵם הַחֵלוּ יָמֶיךָ לְהַתְקַצֵּר
בְּסֻדְרֵי בְּרִיאָה,
אֵירִיס אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵלִי נוֹגֵה
בְּתַכְלֵת זְהַב־מְשַׁעוּלִים
נוֹצֵר בְּשִׁמְת
לְכוּרֵעַ בְּפְלִיאָה,
פְּלִנִית רֵאשׁוֹנָה
הַלוּמֹת כּוֹתֶרֶת-דָּמִים
עוֹקֶבֶת אַחַר שְׁמֶשׁ
בְּכַנְיָעָה,
רְקִפֹת חֲשׂוֹקוֹת -שְׁפָתִים
צוֹפְנֹת מְאֻזִּים דְּוָמִים.

בְּקֶשֶׁה צְנוּעָה
בְּאִמְצַע חֲדָשׁ מְאִי
נִפְחָזְתִּי בְּמְרוֹמֵי פְרָמֶל
לְבַקֵּר נְדִיד
מִזְמַן לֹא עָלִיתִי לְרִגְלוֹ,
בִּינְתִים
עֵינֵי יָמִים
גְּבָהוּ סְלָעִים

פארק נאות קדומים
טבע • תנ"ך • תרבות

התחדדו צוקים,
באתי להתנדות
על נקדים ותלאות
לספס למים
והשושן צופן סודות.
אמר לי כי מאום
לא השתנה
מאז ראיתיו לאחרונה.
אולי יום אחד יאות
לפקד את קברי
להעיד מדי שנה
כמה אהבתי
פריחה לבנה.

שבולת שועל ברוח
מנגנת רוח חרישית
תנים
במיתרי שבולת השועל,
הנחה סמויה
שאזנינו מכוונות
לענות העשבים.

עשבי חומות
בסדקים בין המלים
עולים עשבי חומות
שכרון זהב,
בתלית יהודה
צמרנית הסלעים –
לרפד שתיקת
אבנים וחלומות.

זרימת הרקפות
במרחק רמת טיבט
ופרחי ג'נטיאנה* מפלאים
ראיתי עד כמה
ביתי קרוב,

פארק נאות קדומים
טבע • תנ"ך • תרבות

הרים נשאים

לא נגמדו

את הפרמל שבעורקי

בהם זרמות רקפות

לרב.

*פרחים גדולים ועזי צבע של הרים גבוהים.

היום הקצר בשנה

ביום הקצר בשנה,

התארכו החלומות

מעבר לנקצב

בסדרי עולמות.

חפזה השמש לשקע

ושורשי החצב

המשיכו לבקע

סלעי תהומות.

בבליוגרפיה:

1. דפני, א. (2008). "היום הארוך בשנה". הוצאת "הר- יער" בנימינה. 126 עמ'
2. דפני, א. (2009). "לדבר אביב". צילום: שי לוי, הוצאת "גסטליט", חיפה. 127 עמ'
3. דפני, א. (2011). "זמן עלה". הוצאת "עתון 77", תל אביב. 118 עמ'
4. דפני, א. (2014). "זרימת הרקפות". הוצאת "עולם חדש", תל אביב. 104 עמ'.

** פרופ' אמוץ דפני, פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת חיפה במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה

אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה. מחקריו של דפני מקיפים מגוון תחומים הקשורים לבוטניקה, אך בעיקר עוסקים באקולוגיה ובאבולוציה של האבקה. תחום נוסף של פרופסור דפני הוא תחום האתנובוטניקה. בנוסף, כותב פרופ' דפני שירים שרובם עוסקים בטבע שחלק מהם התפרסמו בספריו.

הוא מעיד על עצמו: כאיש מדע אני חסכן במלים ורואה עצמי כחוצב ומסתת כל מלה יוצאת מתוך הר הגעש הפנימי שאני נושא אתי. הנושאים המלווים אותי קשורים בחוויות ממסעותי החיצוניים והפנימיים, יחסי אנוש ותצפיות בבני האדם. כאיש טבע אני תוהה אודות הצמחים ובעלי החיים והדרכים הנעלמות שביני לביניהם. תהיות מדעיות, ספקות וניסיון אישי זוחלים לסדקים שבין המלים ובעזרתם אני מנסה לבנות לעצמי קירות ומחסה ואולי גם בדיה לא מועטה.

אין ספק שתחום המחקר הביולוגי הוא בעליל "לא פואטי". כאשר צמצמתי את תחום התהייה לשאלה אלו צמחים חקרתי משך השנים, גיליתי שרבים מהם הם פרחי ילדוני המהווים סמני מולדת מובהקים: רקפת, כלנית, נורית, פרג, צבעוני, נרקיס, ואיריס ואלו הנפוצים יותר בשירי כולם ידועים, גדולים ויפי פרחים - תשובה זו היא פואטית יותר מאשר מדעית. בזמנו הייתי מביא לאמי, מדי ערב שבת, זרי ענק של פרחים כ"חובב טבע אמיתי". כך תרמתי, כמו רבים בזמנו, לפגיעה קשה בהם. כיום אני חוקר כיצד לדאוג לשימורם – האין בכך משום צדק

פואטי?!

בהרצאה אציג כמה משירי הפרחים שלי לאור חוויות הילדות והמחקר בו עסקתי משך השנים.

בעליות הראשונות עם שיבת עם ישראל אל ארץ אבותיו, נוצר צורך בחיבור מחדש של עם לארצו. אישים וגופים בקשו להתחבר אל הארץ חיבור משמעותי וערכי וראו בכך עיצוב מחדש של האומה. ביניהם פעלו חוקרי טבע וארץ¹ שגרסו כי אהבה וחיבור למקום צומחים מתוך חקר הארץ והתעמקות בנושאים השונים, והקדישו את חייהם למימוש המטרה כאתגר לאומי-מחקרי. ברוח זו פלסו ד"ר אפרים וחנה הראובני, בני העלייה השנייה (עלו ב- 1906) ערוץ ייחודי; הם בקשו לשוב ולהבין את התנ"ך ודברי חז"ל (בעיקר בתחום הצומח)² כנובעים ממאפייני טבע הארץ ונגזרים מעצם הישיבה על אדמה זו. פועלם שהפך למפעל חיים עסק בנושא מתוך תפישה תרבותית-לאומית כוללת, המכונה 'בוטניקה לאומית'³.

בבסיס גישת הראובנים עמדה ההכרה כי עם ישראל וטבע הארץ נשתזרו זה בזה, ועל בסיס קרבה יחודית זו צמח רוח העם היהודי: **"המה אבותינו, אחדו את השמים ואת הארץ, והאזינו אלה לאלה, הם לשמים והשמים והארץ גם להם; והמה הקשיבו לשירת השבלים ולשיחת הדקלים והמה צו את הרואה אילן מלבלב לברך... והם העמידו על יד כל עשב ועשב מלאך שיאמר לו: "גדל"..."**. הראובנים הדגישו את קרבתו ואהבתו של עם ישראל לצמחים, ואת יכולתו הייחודית להבחין במאפייניהם אשר הפכו בנפשם לסמל, משל ומליצה המאחדים רוח וחומר. השפעת הטבע ובעיקר הצמחים על נפש העברי באה לדעתם לידי ביטוי בכתביו החשובים: **"הרתמוס שבתנ"ך ומדת קצבו הושפעו הרבה ואולי בעקר מהרתמוס המיוחד והקבוע שבצורת דשאת הארץ, ואשר בשאר גרמי הטבע שבארץ ישראל, ומהניגודים שבהם, המפעמים את הלב יחדו והמשלימים זה את זה כחציו האחד של הפסוק את משנהו..."**.

הראובנים בקשו לראות באזכור וזיהוי הצמחים בכתובים, תעודה עתיקת יומין, המחזקת את הקשר ההיסטורי של עם ישראל לארץ האבות. בדרך זו בקשו לאשר את זכותנו על הארץ, אליה שבים בניה. הם ראו בצמחי הארץ דוגמא מובהקת של התאמה לבית הגידול. לתפישתם, התאמתו של הצמח לסביבתו הטבעית מהווה דוגמא, ממנה יושפע היהודי השב למולדת אבותיו. הצמח משמש כעין בבואה, המציבה בפני היהודי את תכלית השתלבותו המושלמת, אשר תושג רק דרך קרבה אל הצמחים והכרתם. הראובנים טענו כי עם ישראל לקח עמו אל הגלות את ספריו ותרבותו הנובעים מחיי העם היושב על אדמתו. מאות שנים בגלות לא השכיחו את הווי החיים ונופי הארץ העולים מן התנ"ך, המשנה והתלמוד. גם בגולה שקדו פרשנים להתעמק בכתובים אלה, אך הם התרחקו מהריאליה של תמונת הארץ. הראובנים ראו בצמחי הארץ 'צמחי זכרון', אשר רבים מהם שמורים מימי אבותינו ונתרו מאז כיעדי חיים לספר ולקשור את העם לארצו עם שובו: **"רבים מצמחינו יודעים לספר הרבה מדורות קודמים ולדבר ללב... אלו ידענו לראותם ולשמעם. אצלנו יכול להיות וצריך להברא קשר עם השדה לא רק במובן הטבעוני- כללי אלא גם במובן הרוחני לאומי"**.

משפחת הראובני בקשה לזהות את צמחי התנ"ך, המשנה, התלמוד והאגדה ובכך לתרום לחידוש הברית בין תרבות הרוח של עם ישראל ובין אדמת ישראל. הם עשו זאת על ידי שילוב תחומי מחקר שונים; בוטניקה, תנ"ך ומקורות חז"ל, לשון עברית, לשונות שמיות אחרות ופולנטלור (ידע ותרבות הקשורים

¹ בין החוקרים: אהרון אהרונוסון, אליהו ספיר, יוסף ברסלבסקי, ישראל אהרוני, יהושע מרגולין, ברוך צ'זיק, פנחס כהן, אוריה פלדמן, זאב וילנאי ועוד.

² על תרומה מיוחדת לזיהוי הצמחים ולמדידתם: **"זיקה תרבותית... בין עולם הצומח לבין בית גידולו... הפלורה... צורה יסודית של הגדרת זהות לאומית"**, מתוך: הירשפלד, תשנ"ב. **"בוטניקה של התגלות"** בתוך: "שירת העשבים" (עורכת מנור פרידמן) 2006. עמ' 29.

פארק נאות קדומים
טבע • תנ"ך • תרבות

לצומח), של תושבי הארץ הערביים והבדואים. בענייני טבע ושדה העריך הראובני את הפלח הפשוט על פני החכם איש הספר: **"העם החכם בספר הריהו בחיק הטבע נמוך מהפלח הפשוט"**. הראובנים טענו כי אבותינו הכירו היטב את הצמחים אותם זרעו וגידלו ואת הצמחים העולים מאליהם בין אותם הצמחים, הן היטיבו לדעת את צמחי הבר בשדות, אשר שימשו למאכל אדם ובהמה, לרפואה, צביעה, קליעה והסקה. לדעתם מתוך אהבת הצמחים, בחרו אבותינו לכנות את ילדיהם בשמות צמחים כגון: 'צלף', 'מישאל', 'מהלל' ו'קרח' יעמרי ו'תבני'.

לדעתם, עצם השיבה והישיבה המחודשת בארץ ישראל, מזמנת ומחייבת להכיר מחדש את הצמחים ולבאר את ענייניהם רבים: **"ועם שובנו לחדש את חיינו כאן בכל שטחיהם, עלינו להקדיש תשומת לב רבה לחשוף את אוצרות העבר ולקבל את הירושה הגדולה מאת אבותינו, אשר הורישו לנו על ידי צמחי ארץ, שרבים מהם נשארו כאן וציפו לבואנו. ובדרך זו נוכל להמשיך ולבנות את תרבות הצמחים שלנו, ולקשור פעם בפעם קשרים חדשים עם צמחינו העתיקים וגם עם אלה אשר אך מקרוב באו..."**.

לצורך ההכרות עם צמחי הארץ לאור המקורות, פעלו הראובנים בכיוונים שונים: הם הקימו מוזיאון, ערכו סיורים והרצאות, כתבו מאמרים ובמקביל המשיכו במחקר וגילוי צמחים נוספים. הם בקשו לפרסם אנציקלופדיה מקיפה בשם 'אוצר צמחי ארץ ישראל', ובעיקר קיוו לטעת את 'גן נביאים ורז"ל', גן בו ניתן להכיר ולהתוודע אל צמחי הארץ כפי שנביאים וחז"ל דברו בהם.

חזונו המורכב שלא הושלם בחייהם, נמשך בדור הבנים: אילת השחר ונגה הראובני, כל אחד בדרכו. במידה רבה הוגשם החזון באמצעות הקמת 'השמורה הלאומית של טבע הארץ במקורות ישראל - נאות קדומים' על ידי נגה.⁴

** ד"ר שרה'לה אורן - מרצה בסמינר הקיבוצים ומשמשת מזה 24 שני מדריכה בכירה בנאות קדומים. שרה'לה בחרה בנושא לעבודת מחקר לתואר שלישי באוניברסיטת בר-אילן בחקר הרקע והרעיון לייסוד נאות קדומים, תחת הכותרת: **חקר צמחי ארץ ישראל במקורות היהודיים כמרכיב בזהות הלאומית העברית - פועלה ושיטתה של משפחת הראובני. בהרצאה תובא תמצית הרוח שהביאה למימוש החלום שחלמו הוריו של נגה הראובני להקים גן גדול ובו נטועים צמחי התנ"ך, המשנה והתלמוד לא כגן בוטני רגיל אלא בהקשר הרעיוני והסמלי בו הם מופיעים בכתובים.**

עתי יפה** - גן ארץ ישראלי

ההרצאה תעסוק בסוגיות הנוגעות בגינון עם צמחי בר נושאים לדיון: יתרונות וחסרונות של גן מסוג זה

- חסכון במים
- עמידות נגד מחלות ומזיקים – לא תמיד
- משיכת בעלי חיים לגן
- חלקים בגן היבשים במהלך הקיץ
- לרוב צמחי הבר תקופת פריחה קצרה – שינויים במופע הגן לאורך השנה
- בעיות בשילוב צמחי תרבות
- שילוב צמחים חד שנתיים – צורך בעבודת עישוב רבה

⁴ מתוך עבודת המחקר לתואר שלישי – אוניברסיטת בר-אילן תשע"א 2011.

- שילוב בריכות ואזורי גן עם צמחי מים (מצריך שימוש ביריעות פלסטיק)
- רוב צמחי המים פעילים בקיץ – פיצוי על יובש בחלקים אחרים של הגן
- שלולית חורף – בית גידול מרתק שמקיים גם בעיית יתושים.

עתי יפה, חבר קיבוץ נתיב הל"ה, מספר כי כבר בגיל צעיר (15) התעניין ועסק בגידול צמחי בר, עם יחס מיוחד לצמחי מים ושרכים. בתחילה בחצר ההורים בשיח אבריק והחל משנת 1962 בגן שבנתיב הל"ה. עתי מעיד כי מי ש"גידל" אותו כביולוג היה מנחם זהרוני ז"ל שהיה גן מנהל "בית חנקין" בבית יהושע הוא למדביולוגיה באוניברסיטה העברית ולימד ביולוגיה במשך 42 שנה. בגן המיוחד של עתי, המוכר בשם - "הגן של עתי" גדלים רק צמחי בר של ארץ ישראל: כ 700 מינים שונים (המהווים כרבע מהמינים בארץ), ביניהם צמחים נדירים ביותר, ואף כאלו שנכחדו מהטבע. בגן קיימות 5 ברכות, ושלולית חורף, ובהן יצורי מים וצמחי מים. התנאים בגן דומים עד כמה שאפשר לטבע: הגן אינו מושקה, פרט לפינוט ספורות (של צמחי מים) בהן ניתנת תוספת מים בקיץ. בחורף מנוצלים מי מרזבים כתוספת לצמחים שמקורם מאזורים גשומים יותר בארץ. תחילתו של הגן ב 1962. במהלך השנים התרחב הגן בהדרגה והפך לאוסף טבע גדול וייחודי (גם של בעלי חיים) הממשיך ומתפתח גם היום. שטח הגן 3 דונם, אורך המסלול כ 300 מ'.

ד"ר יואל מלמד - צמחי בר - בין הווה לעבר: על שרידי זרעים ופירות ומשמעותם**

צמחיית ישראל משקפת שנים רבות של התאמה לאקלים, לקרקע ולטופוגרפיה באזורי הארץ השונים. בנוסף, משקפת הצמחייה גם את פעולות האדם המשנות סדרי בראשית. הבנת הצמחייה והצומח העכשוויים מהווה בסיס להשוואה לנופי הצומח ולהשפעת האדם בעבר הרחוק והקרוב. תחום המדע העוסק בהבנת הצומח והתהליכים השונים שהתרחשו בו בעבר הוא הבוטניקה הארכיאולוגית. תחום זה משלב בין חקר הצמחים לחקר העבר. הבסיס עליו נשענת הבוטניקה הארכיאולוגית הוא שרידי צמחים שנמצאים בחפירות ארכיאולוגיות, פרהיסטוריות, ובקידוחים גיאולוגיים. בהשוואה של שרידים אלה לצמחי ההווה אנו למדים על שינויים שחלו בנופי הצומח, על שינויי אקלים, ועל הקשר שבין האדם לסביבה. שרידי הצמחים השכיחים בישראל מגיעים מחלקי צמח שונים – גרגירי אבקה, חתיכות עץ, זרעים ופירות, ובשנים האחרונות גם גרגירי העמילן המצויים בתאי הצמח. המורפולוגיה והאנטומיה של שרידי הצמחים היא למעשה יטביעת אצבע המאפשרת לזהות את המין, את הסוג ולכל הפחות את המשפחה של הצמח ממנו שרדו. בתחום הזרעים והפירות ניתן במקרים רבים להגיע לזיהוי המין עצמו, ובמקרים נדירים יותר אפילו לזיהוי הזן. ככל שמצליחים לזהות יותר מינים באתר, ניתן ללמוד דברים רבים יותר על האתר ועל השכבה בה נמצאו. רמת הזיהוי תלויה כמובן במצב ההשתמרות של השרידים. בארץ משתמרים שרידי הצמחים בשלוש דרכים עיקריות: (א) בפיחום בשריפה קלה (ב) בתנאי יובש קיצוניים (ג) בתנאי לחות קיצוניים ללא חמצן. במקרים אלו החומר אינו חשוף למפרקים, או שהתנאים אינם מאפשרים להם לתפקד, וכתוצאה מכך השרידים נשמרים אלפי שנים ואף יותר, עד שנחשפים ע"י החוקרים. שרידיהם של צמחי הבר מוסיפים עניין מיוחד לניתוח הממצא הבוטני. בתקופות הפרהיסטוריות הם מלמדים אותנו על נופי הצומח ועל התמודדות האדם בסביבת הצומח המשוחזרת. בתקופות אלה אנו מוצאים לעיתים צמחים שנעלמו מהארץ כגון אירייל קוצני (*Euryale ferox*) וטראפה צפה (*Trapa natans*) שחיו בעמק החולה לפני כ-750 אלף שנים ונחשפו באתר הפליאוליתית גשר

פארק נאות קדומים
טבע • תנ"ך • תרבות

בנות יעקב, או ימלוח תמים (*Nitraria schoberi*) שחי בבקעת כנרות לפני 23 אלף שנים ונחשף באתר האפי-פליאוליתי אוהלו II. בין צמחי הבר הגדלים בארץ ישנם צמחים בעלי חשיבות עולמית - אבות הבר של צמחי תרבות חשובים. כאלה הם למשל הדגניים חיתת הבר (*Triticum dicoccoides*) המוכרת בשמה העממי "אם החיטה", שיבולת שועל נפוצה (*Avena sterilis*) ושעורת התבור (*Hordeum spontaneum*); והקטניות אפון נמוך (*Pisum sativum*), בקיית הכרשינה (*Vicia ervilia*) ועדשה מזרחית (*Lens orientalis*). צמחים אלה הותירו שרידים רבים של זרעים ופירות באתרים שונים בארץ, וחלקם ככל הנראה בויתו בארץ ובשכנותיה. בתקופות ההיסטוריות נלווים צמחי הבר לצמחי התרבות ומלמדים אותנו על מקור התבואה יחסי מסחר ושינויים באוכלוסייה. כך למשל באתרי הפלישתים אנו מוצאים את הטופח התרבותי שזרעו נמצאו בתל קסילה שבשרון ואת הטופח הספרדי שזרעו נמצאו בתל נאמי שבחוף הכרמל. בהרצאה זו אציג על קצה המזלג כמה מהשרידים המעניינים של זרעים ופירות בישראל בשנים האחרונות, בהקשרם הארכיאולוגי.

** ד"ר יואל מלמד סיים את לימודי התואר הראשון במחלקה ללימודי א"י ומדעי החיים באוניברסיטת בר-אילן. בלימודי התואר השני והשלישי ביצע מחקר בפקולטה למדעי החיים ע"ש מינה ואווררד גודמן באוניברסיטת בר-אילן שעסק בהיבטים שונים של הממצאים הבוטניים באתר הפליאוליתי גשר בנות יעקב. בנוסף כמו כן בוצעו מחקרים על הממצאים הבוטניים במגוון אתרים ארכיאולוגיים מתקופת האבן הקדומה ועד התקופה הביזנטית. כיום משמש ד"ר מלמד כמנהל אוסף הזרעים והפירות של אוניברסיטת בר אילן שהוא חלק מן האוספים הלאומיים של מדינת ישראל.

